

СПОГАДОВІ Й ТВОРЧІ ВЕРСІЇ ВЗАЄМИН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І НАДІЇ ТАРНОВСЬКОЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(48)

УДК 821.161.2-94.09:[929Шев+929-055.2Тарн](045)

DOI:10.24144/2663-6840/2022.2(48).71-77.

Поліщук В. Спогадові й творчі версії взаємин Тараса Шевченка і Надії Тарновської; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Стаття є частиною системного дослідницького проекту «Інтимно-любовні дискурси в українській літературній шевченкіані», така проблематика досі ще не ставала предметом студіювання саме в різножанрових творах про Тараса Шевченка. У низці шевченкознавчих праць констатовано, що вказана тема протягом понад століття «приносилася в жертву» задля ширшого показу соціального буття українського генія, а це своєю чергою призводило до певного збіднення і спрощення його образу взагалі, а в життєписних творах зокрема. У дослідженні відзначена особлива важливість документально-спогадових джерел для об'єктивнішого розуміння міжособистісних взаємин Шевченка та Надії Тарновської, адже ця історія, порівняно з інтимними історіями поета-художника з іншими жінками, висвітлена й осмислена – науково і творчо – значно менше. Особливо цінним джерелом стали спогади М. Тарновського про Шевченкові взаємини з різними членами відомої родини Тарновських, зокрема з Надією. Звернута аналітична увага на полемічні аспекти щодо коментування літературознавцями (С. Єфремов, Л. Білецький, Ю. Шерех, Вал. Шевчук) Шевченкового вірша «Н.Т.» («Великомученице кумо!»), написаного поетом під враженням стосунків із Н. Тарновською. Більша частина студії віддана аналізу творчих інтерпретацій зазначеної історії в різножанрових творах літературної шевченкіани. Зокрема, детальніше проаналізовано вірш О. Ющенка «У Качанівці», романи «Переяславські дзвони» В. Дарди, «І темні ночі... І ласки дівочи» А. Цвід, «Тарас Шевченко: сто днів кохання» В. Чемериса. У статті наголошено на значній ролі художніх домислів і вимислів у творчому інтерпретуванні письменниками стосунків між цими двома неординарними людьми. Доволі широко вміщено інформацію про структурні риси художньо-біографічних текстів – родо-жанрові, хронотопі, явища документальності.

Ключові слова: шевченкіана, Тарас Шевченко, Надія Тарновська, спогад, інтимно-любовний дискурс, домисел, роман.

Постановка проблеми. Літературна шевченкіана, різножанрова та різнопроблемна, вже тривалий час є важливою складовою не тільки біографіки, а й усього українського письменства. Те ж саме можемо сказати й про наукове шевченкознавство в контексті всього національного літературознавства. Писемна шевченкіана перманентно поповнюється новими творами, яких, за приблизними підрахунками, всього налічується близько десяти тисяч.

Царина літературної шевченкіани не обійде на увагою дослідників, але і в ній досі лишаються окремі проблемно-тематичні сегменти, які з різних причин оминалися чи майже оминалися увагою критики. Один із таких сегментів – інтимно-любовна тематика в шевченківській біографіці, така собі «апокрифічна» тематика, творча й дослідницька увага до якої не заохочувалась. «Біографи поета, – мовлено в Шевченківській енциклопедії, – зазвичай оминали епізоди особистого життя Шевченка, надаючи безумовну перевагу його суспільному образу» [ШЕ, с. 622]. Між тим інтимний складник становив важливу частину буття Шевченка. Осмисленню цієї проблемно-тематичної сфери, зокрема в частині Шевченкових взаємин із Надією Тарновською, і присвячена студія.

Аналіз досліджень. Вище мовлено про тривалу в часі неухвагу дослідників до питань особистого життя Шевченка та його інтерпретацій у творах шевченкіани. Не одне десятиліття чи не єдиним серйозним джерелом у темі була монографія М. Шагінян і розділ «Любов» у ній. Лише в роки незалежності,

за умов творчої свободи, з'явилися дослідження відповідної спрямованості, зокрема есей С. Реп'яха «Марево (Т.Г. Шевченко і жінки)», праці Ю. Ковтуна «Кохані жінки Шевченка», М. Козака «Дано любить, терпіть, страждать...», стаття Н. Наумової та С. Реп'яха «Жінки в житті Тараса Шевченка», низка газетних і журнальних публікацій. Практично всі вони «базувалися» на окремих творах Шевченка, його «Журналі», а також на спогадах сучасників. Лише Ю. Ковтун у своїй праці частково покликався до окремих творів літературної шевченкіани [Ковтун 2004, с. 116]. Публікації ж у журналах і газетах часто майже повторювали одне і те ж, мали суто популяризаторський характер, інколи з претензіями на «сенсаційність». Посутньо важливу інформацію до теми вміщено в недавно опублікованих спогадах М. Тарновського «Качанівка».

Системне дослідження інтимно-любовних дискурсів уже саме собою має наукову новизну, таку ж саму **новизну й актуальність** має аналіз означеної проблематики в літературній шевченкіані як об'єкті студіювання. **Мета** цієї конкретної статті – дослідження творчих інтерпретацій історії взаємин Шевченка з Надією Тарновською, реалізації в них жанрових рис художньо-документальної біографіки.

Виклад основного матеріалу. Справді, вельми бурхливими у творчому й суто особистісному плані були роки Шевченкового перебування в Україні 1840-х. Багатими були вони і в інтимно-любовному сенсі, що видно хоча б із попередніх підроз-

ділів цього дослідження, які, втім, не вичерпують усієї інформації відповідного змісту. Вартують уваги принаймні ще дві короткі історії поетового спілкування з жінками, одна з яких – про Надію Тарновську. Ім'я цієї жінки зазвичай оминається, коли хтось говорить про Шевченкових «муз», воно не входить до «канонічного» переліку жінок, до яких поет мав особливу душевну і сердечну прихильність, але про цю неординарну жінку теж слід повести мову в нашій студії.

Надія Тарновська (1820 – 1891) належала до відомого українського шляхетського роду Тарновських, представники якого немало зробили для збереження та збагачення української культури, виступали меценатами. Академічна стаття повідомляє, що ця жінка була «доброзичливою й освіченою, спілкувалася з багатьма діячами культури й науки» [ШЕ 2015, с.41], котрі в різні часи гостювали в Качанівці (Чернігівщина), в її брата Василя Тарновського-старшого. Серед тих відомих діячів був і Шевченко, з яким Надія Василівна зустрічалася неодноразово в різні періоди життя поета. У тій же поважній статті нотовано, що Тарновська познайомилася з Шевченком у Петербурзі 1838 року, а за іншими даними – 1843 року в Качанівці. Власне, у контексті нашої теми момент їхнього знайомства, його час і місце не є важливим, бо присутній інтерес становить їхнє спілкування в с. Потоки 1845 року, де, за документами, Шевченко пробув два тижні. Саме там поет «багато часу проводив з Тарновською, дарував їй свої вірші і малюнки, в т. ч. автопортрет, а 28 серпня разом із нею охрестив доньку диякона місцевої Преображенської церкви М. Гов'ядовського. Відтоді поет звертався до Тарновської: «кума», «кумаса» [там само].

Один із представників цього роду, а саме – Михайло Тарновський, написав розлогі дослідження про кожного з Тарновських у їхніх взаєминах із Тарасом Шевченком [Тарновський 1997, с. 88–233], зокрема й про стосунки поета з Надією Тарновською. Так от, М.Тарновський, пишучи про згадане Шевченкове життя 1845 року в Потоках, нотує: «Мені здається, що тут, у Качанівці, зародилося у поета глибше почуття до Надії Василівни, ніж почуття дружби. Сама Надія Василівна зовсім не приховувала, що Тарас Григорович нею захоплювався і робив їй матрімоніальні пропозиції, проте вона взагалі не прагнула до шлюбу, хоч мала не раз можливість вийти заміж. Поета вона глибоко поважали й цінувала його прихильність і дружбу, але любов'ю – не любила, а «не люблячи, вважала за неможливе стати його дружиною» [Тарновський 1997, с. 194–195].

Аналізуючи цю історію далі, нам, можливо, доведеться більше писати про фактологію, власне, про історико-літературознавчі судження тих чи інших людей, авторитетних і дуже авторитетних, аніж про художні чи художньо-документальні інтерпретації взаємин Тараса і Надії, яких, тобто інтерпретацій, небагато, що теж є свідченням відносно незначимості цих стосунків у житті Шевченка. Іншим таким же свідченням, певно, є й те, що не в усіх біографічних працях про Шевченка Надія

Тарновська згадана, а якщо в деяких і мовлено про неї, то зазвичай «нейтрально», без якихось натяків на романтичні почуття між нею та поетом. Відносно ліричніше написав хіба П. Зайцев, зауваживши, що «панна Надія була цікавим типом української жінки, у якому глибока моральна культура поєднувалася мало не з повною святістю» [Зайцев 1994, с. 140]. Судження цікаве, зокрема щодо «типу української жінки», адже одною з важливих рис Шевченкового ідеалу жінки, як пам'ятаємо, мала бути типологія українки («тип землячки», як він писав, скажімо, про Марію Максимович). Що ж до відзначеної П. Зайцевим «святості» Надії Тарновської, то вона теж знайшла відгук у Шевченка, але вельми особливий і наприкінці його життя.

Академічна біографія Шевченка, як і Петро Жур у «Думі про Огонь», подають лише стислі згадки про Н.Тарновську як приятельку поета, з котрою він «покумився» та залишив у неї низку своїх творів. Ще в «Біографії» констатовано присвяту цій жінці вірша «Н.Т.» («Великомученице кумо!») без усяких коментарів [Біографія 1984, с. 135], котрі якраз і становили б інтерес у контексті проблематики нашого дослідження.

Утім, аналітичні судження щодо цього вірша, як і другого – «Кума моя і я...», що його теж розглядають у зв'язку з Надією Тарновською, знаходимо в інших авторитетних джерелах. Правда, останній із названих творів менше стосується цікавої нам теми чи зовсім її не стосується, бо дослідники вбачають у цій поетичній мініатюрі складну універсальну семантику, достатньо далеку від любовно-інтимної тематики [ШЕ 2013, с. 651–653], хоча цей вірш і йде в сув'язі з віршем «Н.Т.», котрий дуже дотичний до проблематики, яку розглядаємо.

Н. Т.

*Великомученице кумо!
Дурна еси та нерозумна!
В раю веселому зрела,
Рожевим цвітом процвіла
Граю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на Божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була еси, незряца,
Недвиги серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло.
А ти, кумасю, спала, спала,
Пишалася, та дівувала,
Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
Прелюбодійного. А сила
Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає,
А ти ніби недобачаши:
Дівуєши, молишися, та спиши,
Та Матер Божію гнівиши*

*Своїм смиренієм лукавим.
Прокинися, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем нелукаво
Хоть раз, сердего, соблуди*

[Шевченко 1987, с. 549-550].

Оскільки цей вірш має конкретну адресатку – «Н.Т.» – Надію Тарновську, яка справді була Шевченковою кумою та яка справді прожила життя «без чоловіка», тож усі дослідники його осмислюють у контексті з Надією Василівною та її взаємин із поетом. Звернемо увагу на певну «нервову» емоційність тексту поезії, яка проглядається і відчувається особливо в характеристичних «компліментах» на адресу «великомучениці куми» – «Сліпа була еси, незряча, Недвига серцем...». Звідки вона в 46-річного хворого поета, яке її джерело?

Поезія «Н.Т.» багатьма дослідниками аналізувана і «сама в собі», і в контексті всієї Шевченкової творчості взагалі (скажімо, Вал. Шевчуком) чи творчості 1860 року (Л. Білецьким, Ю. Шевельовим та ін.). Щодо контекстуального аналізу твору, то в енциклопедичній статті є покликання, наприклад, до думки Леоніда Білецького, котрий, «відзначивши серйозність і не випадковість розмов поета з Тарновською на «делікатні й навіть інтимні теми кохання й релігії», висловив думку про те, що приязнь поета була закорінена у глибшому почутті, яке «тільки не розгорнулося в кохання» [ШЕ 2013, с. 389]. Отже, тою чи тою мірою і тут присутня тема кохання.

Цитований вище М. Тарновський, який спілкувався з Надією Василівною на схилі її літ, зокрема й про взаємини з Шевченком, у своїй праці-спогаді, по-перше, зауважив, маючи на увазі поета і свою бабусю Надію, що «прив'язаність до неї прийшла через його багатостраждальне життя (звісно, від часу їхнього знайомства – В.П.). Ні до кого він так ніжно не писав, нікому не зробив таких ніжних, сердечних присвячень...» [Тарновський 1997, с. 200]. А по-друге, провів певну реконструкцію подій початку грудня 1860 року, коли, власне, й був написаний вірш «Н.Т.». Твір із-під пера Тараса Шевченка з'явився 2 грудня 1860 року «під безпосереднім враженням од зустрічі й розмови з «любою єдиною кумасею», яка того дня провідала хворого поета [ШЕ 2015, с. 388]. На думку М. Тарновського, який посилається на вміщені в «хроніці» О. Кониського спогади Шевченкового знайомого Федора Черненка, при тій зустрічі й розмові 46-річного поета й 40-річної Тарновської постала і Тарасова пропозиція одружитися. Ось фрагмент із тексту М. Тарновського: «... у Кониського знаходимо розповідь Ф. Черненка про те, що, зайшовши якимось до Шевченка після того, як той розлучився з Ликерою, він, входячи, помітив, що на мольберті стояв її портрет і, очевидно, Тарас його розглядав. Коли ж Черненко увійшов, той нервово схопив портрет, закинув під стіл і сказав йому (Черненкові): «А що, Федоре? Як на твою думку: чи не спробувати ще раз (посвататися – В.П.)? Востанне? Не довелось з крипачкою, з мужичкою, може, поталанить з панноч-

кою, тільки що... панночка». Потім додав: «Тяжка клята самотність. Вона мене зі світу жене».

Цей намір спробувати щастя в іншому колі збігається з тим, що казала мені Н.В. Тарновська (Кумася) стосовно того, як Тарас Григорович сватався до неї незадовго до смерті.

Усе та ж гонитва за щастям, за родинним затишком змушує поета забувати «панську собачу кров» і йти шукати щастя до немолодого вже Надії Василівни Тарновської. Тут його спіткало те, чого й слід було чекати: йому відмовили» [Тарновський 1997, с. 201–202]. Сплеском емоцій від цієї невдачі й став цитований вище вірш, написаний, за джерелами, того ж дня, коли від поета пішла «кумася».

Щодо емоцій і нервовості згаданого вірша, то цитований Михайло Тарновський мотивує їх наявністю іще одним цікавим доказом, посилаючись на студію академіка Олексія Новицького, котрий мав «власноручний Шевченківський варіант» останніх рядків поезії-послання «Н.Т.». Наводимо судження М. Тарновського: «Він (фінал вірша – В.П.) непристойний, брутальний і не гідний поета. У ньому сказано: «Хоч з псом, сердего, соблуди». Лише розгнівавшись, можна було написати таку обурливу непристойність. Та й сам Шевченко устидився цього і в тому варіанті, що надіслав Кумасі, замінив словом «раз» слова «з псом». У такому вигляді цей вірш є в шевченківській колекції В.В. Тарновського в Чернігівському державному музеї» [Тарновський 1997, с. 203].

Вище мовлено, що Шевченкова поезія «Великомученице кумо!» знайшла різні тлумачення її тексту, зокрема протавровані в ньому риси «куми», зокрема її пожиттєвої байдужості до чоловіків. Скажімо, ще 1914 року полемічну статтю «По-людському. До характеристики поглядів Шевченка» написав гострослівний Сергій Єфремов, спрямувавши ряд інвектив щодо згаданої поведінкової лінії Надії Тарновської. Із судженнями С. Єфремова достатньо цікаво й переконливо полемізує внук «Н.Т.» в цитованій праці-спогаді. Цікаві судження щодо «жіночого ригоризму» Н. Тарновської (в контексті вірша «Н.Т.» і ряду інших Шевченкових творів) висловив Вал. Шевчук у праці «Personae verbum» [Шевчук 2001, с. 190] і т.д. Оскільки ж згадані інтерпретації виходять за межі тематики нашого дослідження, то не заглиблюємося тут у їхні смисли й відсилаємо зацікавлених до згаданих джерел.

Далі ж ведемо мову про інтерпретаційні відлуння історії взаємин між Шевченком і Тарновською. Їх небагато, але вони по-своєму цікаві, є згадане відлуння і в поетичному тексті. Ще на початку 1960-х поет Олекса Ющенко написав вірш «У Качанівці», взявши епіграфом до нього Шевченкові рядки «І стежечка, де ми ходили, Колючим терном поросла» [Ющенко 1964, с. 69–70]. Цитований вище М. Тарновський зауважив, що рядки епіграфа були записані Шевченком «в альбомі мого дядька» 1859 року, коли поет відвідав Качанівку, але Надії Тарновської там не застав. О. Ющенко у вірші створив таку собі нібито Шевченкову картину-спогад не без певного соціологізму, цілком властиву для тодішнього письменства, але й картину не без щемливо-

го ліризму, навіяного в Качанівці згадкою вочевидь про Надію Тарновську:

*Далекі світлі дні весняні
Вже не вернуть. Півтьма німа...
Де очі милої коханої?
Її нема і їх нема...*

Про цю шляхетну панну як про об'єкт Шевченкової прихильності чи її інтимніших почуттів у прозі написано більше, і найранішим, напевно, твором із образами Надії й Тараса став роман Володимира Дарди «Переяславські дзвони». Тут відтворено життя поета в Україні 1845 року, коли, власне, серед інших місць він відвідав і Качанівку, садибу Тарновських. За сюжетом роману, Надія на той час уже була знайома з Шевченком, але саме в Качанівці зароджується їхня дружба й щира взаємна прихильність. Письменник, особливо при творенні перших їхніх зустрічей, ніби ненав'язливо акцентує саме на дружніх, а не якихось інших, почуттях між молодими людьми, вельми привабливими штрихами портретує і взагалі творить образ Надії. «*Отож Надія зразу найбільше зраділа, побачивши Тараса. Все літо вона провела тут, у селі, читала, в'язала, відписувала численні листи – особливо подобалось їй це заняття, – блукала самотою пагорбами, каталась на озері на паромі і мріяла, мріяла, то співаючи, то плачучи. Була молодою, гарною, вразливою і все чекала од життя чогось незвичайного, потрясаюче дивовижного, чого, її сама гаразд не відала. І ось раптом – Шевченко!*» [Дарда 1990, с. 295–296]; «... *Вона трішки гаркавила, і це надавало їй вимові особливої привабливості. Взагалі, поводитись без будь-якої манірності, що особливо подобалося в ній*» [Дарда 1990, с. 298].

Пильною увагою до таких деталей і промовистих штрихів, значенневих натяків і напівнатяків у діалогах чи репліках героїв письменник і творить – достатньо успішно – теплий емоційний плин взаємин між Тарасом і Надією, плин, який здаєтен «самочинно» в певний момент набутти якихось бурхливіших рис. Так відтворена в розмові їхня спогадова картинка про бал у Качанівці, описане творення Шевченком картини «Комора в Потоках» із постаттю Надії на ній («*Тим ніби підкреслював, що Потоки для нього – передусім вона, його щоденна співрозмовниця, віддана подруга*» [Дарда 1990, с. 304]), їхня тиха розмова в альтанці під акомпанемент дощових крапель, під час якої з'явилося Надієне запитання про присвяту «Оксані К-ко» до «Мар'яни-черниці», тобто перехід розмови в площину інтимних стосунків Тарасового життя [Дарда 1990, с. 305–306]:

«– То певно, хлоп'яче захоплення, – мовила Надія. – А от кохання... справжнє... єдине...

І тут згадалася Ганна Закревська... Але – ні! Про «Ганну вродливу» він нікому не скаже ні слова. Нікому! Навіть самому собі не сміє в тому зізнатися...

... – Либонь, маю серце надміру вселюбляче... не знаходжу єдиної, – спробував відбутися жартом Тарас, аби Надія не допитувалася далі. Та дівчина розсудила по-своєму:

– Значить, ви не зустріли судженої...» [Дарда 1990, с. 306].

Далі – Тарасів роздум про Варвару Рєпніну, якій Шевченко казав, що вже має кохану – Україну, а ще сумнів у тому, чи зрозуміла б Надія такий його вибір коханої.

Розв'язка цієї історії в романі В. Дарди – в епізодах про спільне кумування Шевченка і Тарновської та від'їзд Тараса. Письменник творить картину відпочинку поета й «кумасі» в тих же ліричних тонах не без тонких інтимних підтекстів.

«– От і покумався я з надією... – пожартував Тарас. – Віднині тебе зватиму своєю «кумасею!»

Увечері вони каталися паромом на озері, й Тарас весело наспівував народну жартівлива пісню про куму:

*Ой кум до куми залицявся,
Одягнути сорочечку обцявся...*

Надія сварилася пальцем, хвалилася, що вона чекає жениха, жде справжнього святого кохання, вічного єднання, а кум з кумою, за церковними законами, не мають права одружуватись.

Те зненацька нагадало рідну Кирилівку, молоденьку Федосю...» [Дарда 1990, с. 308].

Фінал цієї прогулянкової розмови завершено багатозначною реплікою Тараса до Надії: «*Живеш у раю, а раю не бачиш...*», й на її запитання «*А що мушу робити?*» Шевченкова відповідь: «*Прозри! Не гніви матір божу* (так у романі 1990 року – **В.П.**) *лукавим своїм смиренієм...*» [Дарда 1990, с. 310–311]. Цілком очевидно, що остання цитована репліка «навіяна» семантикою вірша, що його Шевченко написав значно пізніше від описаних у романі В. Дарди подій. Можна розуміти за цим епізодом, що в час «кумування» в Тарасовій голові з'явилися такі «гріховні» думки. Романний Шевченко після свого «Прозри!» відчуває, що «*І цього разу Надія його не зрозуміла чи тільки вдала, що не зрозуміла...*» [Дарда 1990, с. 311]. З подальшого епізоду їхнього розставання стає зрозуміло, що дівчина вдала нерозуміння, бо ж при прощанні «*Надія трималася твердо, хоча душили сльози, та, повернувшись до себе в кімнату, довго і невтішно плакала. Ридала. «Прозри...» – повторювала напівсвідомо сказане Тарасом слово*» [Дарда 1990, с. 311]. Така описана дівоча емоція теж може бути потрактована по-різному: скажімо, і як викликана цілком певними почуттями до поета, і як перше усвідомлення дівчиною такого «безшлюбного» її життєвого шляху... Можемо казати й те, що в «Переяславських дзвонах» Надія Тарновська не справляє враження «недвигом серцем», як її жорстко поцінував Шевченко у вірші «Н.Т.».

Антонія Цвід у трилогії та Валентин Чемерис у романі «Тарас Шевченко: сто днів кохання» помітно інакше, ніж В. Дарда, інтерпретують історію стосунків Тараса й Надії Тарновської. Інакшість помітна й у художності творів, у В. Дарди вона гущіша, майстерніша, і в показі семантики взаємин поета й молодої панночки, яку, тобто семантику, вони більше домислюють, і в цих домислах розкутіші у творенні інтимних сцен.

А. Цвйд виписує чотири картини-епізоди зустрічей Шевченка і Тарновської в 1843 і 1845 роках – у Качанівці, Мойсівці, Потоках. Оминаємо опис мод і вбрань, на які така багата трилогія, й зосереджуємося на образах Тараса і Надії. Письменниця так розгортає історію їхніх взаємин, аби показати прихильність їх обох одне до одного з моменту першого знайомства, як і те, що дівчина одразу впала в око поетові з тої ж миті: *«Шевченко повертається і буквально тоне у яскраво-голубих очах дівчини, що на сонці нагадують два лискучих озера, в яких відбилася зелень»* [Цвйд 2017, с. 232]. Щирі розмови, мандрівки алеями парку, катання на паромі, як видно, зближують цих героїв у поглядах, інтересах. Моделюючи відповідні сюжетні колізії, авторка епізодами спирається на відомі з документів і спогадів свідчення, а між тими документальними «опорами» вдається до творчих домислів. Зауважимо, що історія саме цих Шевченкових інтимних взаємин відтворена в трилогії чи не наймісткіше в художньому сенсі, як порівняти з іншими такими ж історіями. За кожної наступної зустрічі Тараса й Надії показана їхня все більша взаємна душевна прихильність і навіть більше. Поет захоплюється її вродою, каже компліменти, а дівчина виявляє свої почуття до нього то усмішкою, то сумом від розставання, то промовистим поглядом. Рубіжний епізод їхніх стосунків описано в романі так:

«Вони забрели в прохолодний присмерк бору з крислатими дубами.

– Ой! – скрикнула Надія, спіткнувшись об якийсь окоренок, і мимоволі схопилася за Шевченка.

Він притиснув її до своїх грудей, аби вона не впала, але відчув, що дівчина мов завмерла в його обіймах і продовжує міцно за нього триматися.

– Мені справді сумно розлучатися з вами, чарівна Надійко, – прошепотів Тарас, дивлячись просто в голубі очі дівчини, і раптом торкнувся губами її щоки... Вона мовчала, і це надало йому сміливості нарешті наблизитися до її гарячих губ...

– Мене ще ніколи ніхто так не торкався, – стиха мовила вона.

Тарас ніжно поцілував її ще кілька разів, дівчина піддавалася на поцілунки...

– Ви кохаєте мене? – запитав обережно.

– Кохаю, – стиха відповіла вона.

– А чи пішли б за мене? Я їхав в Україну з метою знайти собі жінку, така гарна і розумна дівчина, щира українка, була б мені великою опорою і радістю в житті...

Надія опустила очі

– Ні.

– Ні? А хіба я тобі не до пари? – несподівано для себе перейшов на «ти».

– До пари! До пари, але...

– Не кохаєш?

– Кохаю всім серцем... але заміж не піду.

У Шевченка опустилися руки. Він відвернувся» [Цвйд 2017, с. 252–253].

Звісно, весь цей діалог, уся картина домислені письменницею, імовірно, вони не мають «істо-

ричного» підґрунтя, бо практично в усіх джерелах не зустрінемо інформації про аж таке зближення Шевченка і Тарновської. Але природа художнього творення не лише дозволяє, а й передбачає такі домислово-вимислові операції.

Певно, у цитованому епізоді інтригує причина Надіїної відмови на Тарасове запитання, зокрема тих, хто не обізнаний з історією реальних взаємин цих людей. Письменниця зберігає в романі інтригу до наступної їхньої зустрічі, коли перед процедурою спільного хрещення дитини романний Шевченко ще раз ніби жартома повторює пропозицію Надії:

«... А ось, коли б ви погодилися стати моєю половинкою, я був би щасливий!

– Ви що, приїхали просити моєї руки? Але ж великий гріх виходити за кума.

– І кому ж ви віддасте свою красу?

– Нікому.

– Як це, нікому?

– А так. Як не вашою буду, то й нічиєю... Лишуся нареченою Христа. Ось так.

Дівчина засміялася і побігла алеєю...»

[Цвйд 2017, с. 54].

Така інтерпретація в Антонії Цвйд. Зауважимо, що письменниця, творчо моделюючи відому історію, здається, прямо зовсім не апелює до Шевченкового вірша «Н.Т.», хоч його смислове відлуння в цитатах чути.

У романі В. Чемериса Шевченкові стосунки з Тарновською названо «ще одним захопленням», що подарувало йому сюжет для вірша із загадковою присвятою «Н.Т.». Знаємо, що там особливої «загадковості» немає, вона легко і давно розгадана. І тут оминаємо різні історичні та біографічні довідки в тексті есеїстичного твору й зосереджуємося на цікавій нам темі, хронотопні параметри якої прозаїк легко зміщує і плутає.

Коментуючи один зі спогадів, у якому мовлено про любов Шевченка до багатьох мешканців села Потоки, особливо ж до Надії Тарновської, прозаїк ледь не вигукує: *«Ще б пак! Таку кумасю – мрію звабливо-ласкаву самотніх чоловіків – та не полюбити»* [Чемерис 2017, с. 72]. І далі короткими чіткими штрихами пише словесний портрет дівчини, явно домислюючи певні риси її зовнішності, бо ж у джерелах висловлені хіба загальніші характеристики типу «приваблива» і т. д. У романі ж В. Чемериса та, що «припала Шевченку до душі і серця», – *«маленька, гарненька, в міру повненька, з визрілими і вже звабливими формами молодого дівочого тіла; сміхотлива і веселоока, з рожевими губками бантиком»* [Чемерис 2017, с. 74]. Увага письменника до «звабливих» дівочих портретних деталей тут не випадкова, бо ж вони, певно, якимось чином мотивують романного Шевченка до того, щоб «дати волю рукам»:

«Кума легко, в'юнкою ласкою вислизнула з його обіймів; зарожевіла і сказала відверто і прямо:

– Облиште, куме. Я – дівця, яка не крутить любов з першим зустрічним, і навіть з такими знаменитими, як ви, Тарасе Григоровичу. Я віддамся

лише тому, і в того обіймах утоплюся, кого покохаю і з ким візьму шлюб. Тож усе буде лише по шлюбі, в першу шлюбну ніч. Як і в наступні – я на любов щедро» [Чемерис 2017, с. 74].

Знаючи з різних джерел про дійсне ставлення Надії Тарновської до взаємин із чоловіками та «інституції» шлюбу, розуміємо міру домислів і бачимо «осучаснення» висловів («крутить любов» і под.) у цитованій репліці героїні. Прозаїк же і далі йшов шляхом домислового руйнування часових площин, так інтерпретуючи розвиток стосунків між Тарасом і Надією, що, можна думати, і знаменитий вірш «Н.Т.» («Великомученице кумо!») був написаний «згодом» після невдалих Шевченкових спроб обійняти дівчину і фліртувати з нею. Ми ж бо знаємо, що та емоційна поезія з'явилася з-під пера митця значно пізніше, на початку грудня 1860-го, коли, як вважають, 46-річний Шевченко пропонував 40-річ-

ній Тарновській одружитися. Власне, В. Чемерис, умістивши до роману весь цей вірш із власними апелюваннями до окремих слів твору, прямослівно заявляє: «Так закінчилося ще одне кохання молодого Тараса» [Чемерис 2017, с. 76].

Висновки. Отже, можемо констатувати, що В. Чемерис «найвільніше» повівся з інтерпретацією історії взаємин Шевченка й Надії Тарновської порівняно з відповідними версіями в романах В. Дарди й А. Цвід. Водночас усі вони, особливо ж А. Цвід і В. Чемерис, показали цю історію саме як любовну чи близьку до такої (останнє – в романі В. Дарди). Щодо художнього втілення аналізованих стосунків, то, на наш погляд, майстерніше це здійснено в «Переяславських дзвонах». Та й версія в романі В. Дарди в сутнісних виявах вочевидь ближча до тих контурів історії, які ми вичитуємо в різних джерелах про Тараса Шевченка й Надію Тарновську.

Література

1. Дарда В. Переяславські дзвони. Київ: Рад. письменник, 1990. 415 с.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: Мистецтво, 1994. 351 с.
3. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи. Київ: Вид-во «Україна», 2004. 207 с.
4. Козак М. Дано любить, терпіть, страждать...: Драма особистого життя Тараса Шевченка. Луцьк: Вид-во «Волинська книга», 2007. 100 с.
5. Наумова А., Реп'ях С. Жінки в житті Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко у приватному житті: зб. статей*. Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2014. С. 119–152.
6. Реп'ях С. Марєво (Т.Г. Шевченко і жінки). *Тарасові сліди*. Чернігів, 1993. С. 77–135.
7. Т.Г. Шевченко. Біографія / за ред. Є.П. Кирилюка. Київ: Наукова думка, 1984. 560 с.
8. Тарновський М. Качанівка. *Хроніка-2000*. Вип. 19–20. Київ, 1997. С. 88–233.
9. Цвід А. Возлюбленик муз і грацій: Роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка. Трилогія. Книга перша. Київ: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2017. 368 с.
10. Чемерис В. Тарас Шевченко: сто днів кохання. Харків: Фоліо, 2017. 347 с.
11. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2012. Т. 2: Г–З. 760 с.
12. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 3: І–Л. 888 с.
13. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2013. Т. 4: М–П. 808 с.
14. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2015. Т. 5: П–С. 1040 с.
15. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ, 2015. Т. 6: Т–Я. 1120 с.
16. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Радянська школа, 1987. 608 с.
17. Шевчук В. «Personae verbum». (Слово і постасне): Розмисел. Київ: Твім інтер, 2001. 264 с.
18. Ющенко О. Шевченко іде по світу. Київ: Молодь, 1964. 132 с.

References

1. Darda V. (1990) Pereiaslavski dzvony [Pereyaslav Bells]. Kyiv: Rad. pismennyk. 415 s. [in Ukrainian].
2. Zaitsev P. (1994) Zhyttia Tarasa Shevchenka [Life of Taras Shevchenko]. Kyiv: Mystetstvo. 351 s. [in Ukrainian].
3. Kovtun Yu. (2004) Kokhani zhinky Shevchenka: Tarasovi muzy [Beloved women of Taras Shevchenko: Muses of Taras]. Kyiv: Vyd-vo «Ukraina». 207 s. [in Ukrainian].
4. Kozak M. (2007) Dano liubyt, terpit, strazhdat...: Drama osobystoho zhyttia Tarasa Shevchenka [To love, to be patient, to suffer is given: Drama of Taras Shevchenko's personal life]. Lutsk: Vyd-vo «Volynska knyha». 100 s. [in Ukrainian].
5. Naumova A., Repiakh S. (2014) Zhinky v zhytti Tarasa Shevchenka [Women in Taras Shevchenko's life]. *Taras Shevchenko u pryvatnomu zhytti: zb. statei*. Kyiv: Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. S. 119–152 [in Ukrainian].
6. Repiakh S. (1993) Marevo (T.H. Shevchenko i zhinky) [Mirage (Taras Shevchenko and women)]. *Tarasovi slidy*. Chernihiv. S. 77–135 [in Ukrainian].
7. T.H. Shevchenko. (1984) Biohrafia [Taras Shevchenko. Biography]. [za red. Ye.P.Kyryliuka]. Kyiv:

Naukova dumka. 560 s. [in Ukrainian].

8. Tarnovskyi M.(1997) Kachanivka [Kachanivka]. *Khronika-2000*. Vyp. 19–20. Kyiv. S. 88–233 [in Ukrainian].

9. Tsvyd A. (2017) *Vozliublenyk muz i hratsii: Roman-performans u kartynakh ta etiudakh. Kokhani zhinky Tarasa Shevchenka* [Beloved one of Muses and Graces: Roman-performance in paintings and sketches. Beloved women of Taras Shevchenko]. Trylohiia. Knyha persha. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Prometei». 368 s. [in Ukrainian].

10. Chemerys V. (2017) *Taras Shevchenko: sto dniv kokhannia* [Taras Shevchenko: One hundred days of love]. Kharkiv: Folio. 347 s. [in Ukrainian].

11. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t.* [Shevchenko's Encyclopedia (in 6 volumes)]. (2012) / NAN Ukrainy, redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv. T. 3: G–Z. 760 s. [in Ukrainian].

12. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t.* [Shevchenko's Encyclopedia (in 6 volumes)]. (2013) / NAN Ukrainy, redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv. T. 3: I–L. 888 s. [in Ukrainian].

13. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t.* [Shevchenko's Encyclopedia (in 6 volumes)]. (2013) / NAN Ukrainy, redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv. T. 4: M–P. 808 s. [in Ukrainian].

14. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t.* [Shevchenko's Encyclopedia (in 6 volumes)]. (2015) / NAN Ukrainy, redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv. T. 5: P–S. 1040 s. [in Ukrainian].

15. *Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t.* [Shevchenko's Encyclopedia (in 6 volumes)]. (2015) / NAN Ukrainy, redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) ta in. Kyiv. T. 6: T–Ya. 1120 s. [in Ukrainian].

16. Shevchenko T. (1987) *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv: Radianska shkola. 608 s. [in Ukrainian].

17. Shevchuk V.(2001) «Personae verbum». (Slovo ipostasne): Rozmysel [«Personae Verbum». (Hypostatic word): reflexion]. Kyiv: Tvim inter. 264 s. [in Ukrainian].

18. Yushchenko O. (1964) *Shevchenko ide po svitu* [Shevchenko is going around the world]. Kyiv: Molod. 132 s. [in Ukrainian].

MEMORABLE AND LITERARY VERSIONS OF RELATIONS BETWEEN TARAS SHEVCHENKO AND NADIA TARNOVSKA

The article is a part of system research project “Intimate and love discourses in the Ukrainian literary Shevchenko studies”; these issues have not yet been the subject of study of works about Taras Shevchenko in various genres. A number of Shevchenko studies works state that this topic has been “sacrificed” for more than a century to show the social life of the Ukrainian genius, and this in turn led to a certain impoverishment and simplification of his image in general, and in biographical works in particular. The study notes the particular importance of documentary and memoirs sources for a more objective understanding of interpersonal relations between Shevchenko and Nadia Tarnovska, after all, this story, compared to the intimate stories of the poet-artist with other women, is scientifically and creatively highlighted and comprehended much less. The memories of M. Tarnovsky about Shevchenko's relations with different members of famous family of Tarnovskii, including Nadia, became especially valuable source. The analytical attention is paid to the polemical aspects of the commentary by literary experts (S. Yefremov, L. Biletski, Yu. Sherekh, Val. Shevchuk) for Shevchenko's poem “N. T.” (“The Great Martyr in-law!”) written by poet under the impression of relations with N. Tarnovska. The majority of the study is devoted to the analysis of the creative interpretations of the mentioned history in various works of literary Shevchenkiana. In particular, Oleksa Yushchenko's poem “In Kachanivka”, novels by Volodymyr Darda “Pereyaslav bells”, Antoniya Tsvyd “And dark nights... And girl's affection”, Valentyn Chemerys “Taras Shevchenko: one hundred days of love” are analyzed in detail. The article emphasizes the significant role of artistic fiction in creative writers' interpretation of relations of these two extraordinary persons. It is full of useful information on structural features of the artistic and biographical texts such as generic genre, chronotopic, documentary phenomena.

Keywords: Shevchenkiana (Shevchenko studies), Taras Shevchenko, Nadia Tarnovska, memory, intimate and love discourse, fiction, novel.

© Поліщук В., 2022 р.

Володимир Поліщук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна; kafil@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>.

Volodymyr Polishchuk – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Cherkasy, Ukraine; kafil@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>.